

Психофізіологічна експертиза водіїв. Досвід Польщі

Єна А.І. ¹ доктор медичних наук, професор

Маслюк В.В. ¹ кандидат медичних наук

Папіровий Ю.М. ²

¹ТОВ «Експертно-навчальний центр», м. Київ, ²ВГО «громадський комітет транспортної безпеки»

Зростання кількості дорожньо-транспортних пригод, більшість яких спричинено помилками водіїв, так званим "людським фактором", спонукає психофізіологів та психологів вивчати особливості поведінки водіїв на дорозі з точки зору здібності до безпечного управління транспортними засобами. Причинами значної частини дорожньо-транспортних пригод є невідповідність здібності людини до функціонування в складних дорожніх умовах. Психофізіологи визначили набір характеристик, що визначають відповідну поведінку і дії на дорозі, методологію їх розрахунку та критерії оцінки.

Цікавим є досвід вирішення проблеми підвищення надійності водійської діяльності за допомогою психофізіологічного тестування у Польщі.

Перші вимоги по встановленню психофізіологічної здатності водіїв в Польщі були в Правилах дорожнього руху ще у 1910 році. Правилами були визначені вимоги до фізичних, психомоторних особливостей та особистості кандидата у водії.

Новий етап законодавчого врегулювання психофізіологічних вимог до водіїв розпочався після прийняття Закону від 27 листопада 1961 щодо безпеки і порядку на дорогах загального користування, де зазначено: "Водійські права повинні бути скасовані, тимчасово або постійно, якщо водій не відповідає вимогам до фізичного або психічного здоров'я."

Обов'язкове психофізіологічне обстеження кандидатів у професійні водії та водіїв було запроваджене постановою Ради Міністрів № 155/72 від 9 червня 1972 року. На даний час правовою основою для психофізіологічного тестування водіїв у Польщі є:

- Закон від 20 червня 1997 р. - Правила дорожнього руху.
- Закон від 6 вересня 2001 Про автомобільний транспорт.
- Закон від 5 січня 2011 р. Про водіїв транспортних засобів.
- Розпорядження Міністра охорони здоров'я від 8 липня 2014 про психологічні обстеження претендентів на отримання водійських посвідчень, водіїв та осіб, які здійснюють роботу в якості водія.
- Розпорядження Міністра праці та соціальної політики від 28 травня 1996 про види робіт, що вимагають спеціальної психофізичної придатності (згідно Трудового кодексу). У випадку осіб, які працюють як професійні водії вони підпадають під вимоги Трудового кодексу.

З 5 січня 2011 року у Польщі діє нова редакція Закону "Про водіїв транспортних засобів", яким визначаються зокрема правила видачі та анулювання водійських посвідчень, правила проведення медичних і психологічних обстежень водіїв, інструкторів та екзаменаторів і кандидатів у водії, інструктори та екзаменатори. Прийняття нової редакції закону про водіїв транспортних засобів зумовлено змінами у законодавстві Європейського союзу щодо підвищення вимог до фізичної та психологічної придатності кандидатів у водії та водіїв (директива 2006/126/ЄС).

Згідно Закону водієм транспортного засобу може бути особа, яка досягла необхідного віку і є придатною з точки зору фізичного і психічного здоров'я і відповідає одній з таких умов:

- 1) має здатність керувати таким чином, щоб не ставити під загрозу безпеку, не заважати трафіку та не завдавати нікому шкоди і має документ, що посвідчує право на керування транспортним засобом;
- 2) пройшла курс навчання навичкам їзди;
- 3) здала державний іспит.

Обов'язковою умовою отримання водійського посвідчення (крім категорій АМ, А1, А2, А, В1, В, В + Е або Т) є відсутність психологічних протипоказань для управління.

Тобто, для усіх водіїв-професіоналів обов'язковим є проходження психологічного та психофізіологічного обстеження з метою визначення наявності або відсутності психологічних протипоказань до водіння.

Крім того, психологічне обстеження є обов'язковим для усіх водіїв у випадку:

- управління транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння, або після вживання речовини, що має подібну до алкоголю дію;
- отримання більше 24 штрафних очок, за порушення правил дорожнього руху;
- направлення лікарем, якщо в результаті медичного обстеження встановлено необхідність проведення психологічного дослідження;
- участі у дорожньо-транспортній пригоді, в якій є загиблі або постраждалі;
- скоєння принаймні двох злочинів в сфері безпеки дорожнього руху.

Також в обов'язковому порядку підлягають психологічному обстеженню:

- 1) кандидати в інструктори та інструктори;
- 2) кандидати в екзаменатори і екзаменатори.

Професійні водії проходять психологічне обстеження кожні п'ять років до 60-літнього віку, після - кожні 30 місяців.

Як правило, психологічне обстеження здійснюється за рахунок обстежуваних, а для отримання дозволу для управління транспортними засобами польських збройних сил, міністерства внутрішніх справ оплачується відповідними міністерствами за рахунок державного бюджету, обстеження водіїв добровільних пожежних формувань - за рахунок міського бюджету.

У разі незгоди з отриманим результатом обстежуваний має право протягом 14 днів письмово звернутися до лабораторії для проходження повторного тестування (за власний рахунок). Результати повторного розгляду є остаточними.

Згідно Закону психологічне обстеження може проводитись лише уповноваженими психологами, тобто такими, що пройшли спеціальну підготовку з транспортної психології та зареєстровані у реєстрі уповноважених психологів воєводства. Також повинна бути зареєстрована у спеціальному реєстрі й психологічна лабораторія.

Усього в Польщі близько функціонує близько 2000 психологічних лабораторій у яких працює біля 4000 уповноважених психологів.

Психологічна лабораторія повинна відповідати наступним умовам:

- бути оснащеною необхідним набором методів і пристроїв, визначеною методологією тестування;
- мати необхідні приміщення, що забезпечують ефективність психологічного дослідження відповідно до стандартів;
- мати у штаті принаймні одного уповноваженого психолога.

Нагляд за діяльністю психологічної лабораторії здійснює маршал воєводства. Дозвіл на діяльність лабораторії може бути відізнано у разі економічних порушень та видачі психологічних висновків, що не відповідають фактичним даним.

З 2014 року набрало чинності розпорядження Міністра охорони здоров'я від 8 липня 2014 (на заміну розпорядження від 1 квітня 2005 року) про психологічні обстеження претендентів на отримання водійських посвідчень, водіїв та осіб, які здійснюють роботу в якості водія.

Це Положення встановлює, зокрема:

- 1) конкретні умови, режим, обсяг і спосіб проведення психологічних досліджень в галузі транспортної психології і порядок формування психологічного висновку;
- 2) методологію тестування з метою психологічної експертизи;
- 3) зразки документів та порядок їх заповнення;
- 4) форму свідоцтва про реєстрацію в реєстрі уповноважених психологів;
- 5) форму Свідоцтва про реєстрацію в реєстрі психологічних лабораторій;

- б) конкретні умови, яким повинна задовольняти психологічна лабораторія;
- 7) розмір плати за:
 - а) психологічне обстеження;
 - б) внесення до реєстру психологічної лабораторії;
 - в) внесення до реєстру уповноважених психологів.

Згідно даного Положення обсяг психологічного обстеження кандидатів у водії, водіїв, інструкторів, екзаменаторів включають в себе:

- 1) пряме інтерв'ю і спостереження за суб'єктом;
- 2) обстеження за допомогою діагностичних інструментів;
- 3) оцінку та опис обстежуваного з точки зору:
 - а) інтелектуального розвитку і процесів пізнання (когнітивних процесів);
 - б) особливостей особистості, в тому числі таких, як здатність діяти в складних ситуаціях, і соціальна зрілість;
 - в) психомоторних характеристик.

Психологічне обстеження здійснюється в умовах, що забезпечують отримання точних і надійних результатів випробувань. Обстеження не проводиться тим особам, які знаходяться у хворобливому стані або після вживання алкоголю чи психотропних препаратів.

Після проведення обстеження психолог аналізує та інтерпретує результати і передає їх обстежуваним, за необхідності пояснює результати експертизи у зрозумілих термінах.

У психологічній лабораторії ведеться наступна документація:

- 1) журнал обстежених;
- 2) направлення на обстеження;
- 3) карта психологічної експертизи (згідно затвердженої форми);
- 4) комп'ютерні роздруківки за результатами тестування (за необхідності);
- 5) копія висновку психологічної експертизи.

Документація зберігається в психологічній лабораторії протягом 20 років в умовах, що запобігають несанкціонованому доступу та забезпечують захист від пошкодження або втрати.

Психологічна лабораторія повинна мати як мінімум:

- 1) приміщення для колективного дослідження і кімнати для індивідуальних випробувань, не менше 12 квадратних метрів кожне;
- 2) приміщення для психолога, площею не менше 10 квадратних метрів;
- 3) набір діагностичних інструментів.

Розпорядженням встановлена вартість психологічного дослідження (в тому числі повторного) - 150 злотих (близько 650 гривень); внесення психологічної лабораторії до Реєстру - 400 злотих, внесення до реєстру уповноважених психологів - 40 злотих.

Розпорядженням також затверджена загальна методологія психологічної експертизи, що включає стандарти психологічного тестування та сферу методів і пристроїв, що використовуються для психологічного обстеження.

Стандарти психологічного тестування

1. Уповноважений психолог використовує:

- 1) різні набори діагностичних процедур, залежно від характеру і мети дослідження;
- 2) методи і засоби діагностики для перевірки функцій і здібностей, що важливі для кандидатів у водії, водіїв, осіб, які виконують роботу в якості інструктора, водія-інструктора, екзаменатора;
- 3) тести та діагностичне обладнання, яке відповідає вимогам стандартизації, об'єктивності, нормалізації, надійності та валідності, в тому числі, якщо це можливо, що мають доведену діагностичну достовірність в психологічних дослідженнях водіїв;
- 4) процедури проведення та інтерпретації результатів досліджень, які вказані в інструкціях тестів і пристроїв.

2. Оцінка психологічного функціонування обстежуваного, яка є підставою психологічної експертизи, повинна бути надійною, компетентною і об'єктивною. За наявності обставин, які перешкоджають такій оцінці, психолог не проводить дослідження.

3. У разі сумніву щодо діагностично-правових наслідків психолог повинен перевірити результати.

4. Уповноважений психолог дотримується етичних стандартів, включаючи принципи неупередженості та належної ретельності встановлення діагнозу.

5. Уповноважений психолог передає обстежуваному інформацію про результати досліджень і рекомендації в зрозумілій для нього формі.

Сфера методів і пристроїв дослідження

1. Уповноважений психолог використовує такі методи і пристрої, які дозволяють оцінити і перевірити параметри, що мають значення для цілей дослідження.

2. У сфері інтелектуальних здібностей і когнітивних процесів уповноважений психолог добирає діагностичні інструменти та методики що дозволяють визначити рівень розвитку сприйняття, уваги, розуміння ситуації та передбачення.

3. У сфері оцінки особистості уповноважений психолог добирає знаряддя і діагностичну техніку, що дозволяє визначити рівень соціальної зрілості (розуміння стандартів, самоконтролю, адаптації) і емоційну стійкість (здатність впоратися з важкими ситуаціями, емоційна врівноваженість та її вплив на ризик дезорганізованої поведінки).

4. У сфері оцінки психомоторних характеристик уповноважений психолог добирає тести і пристрої, що дозволяють визначити швидкість і адекватність реакції а також зорово-моторну координацію.

5. Уповноважений психолог за результатами обстеження може виставити діагноз:

1) наявні особистісні риси, що мають вплив на стримування від управління транспортним засобом під впливом алкоголю або речовини, що має подібну до алкоголю дію;

2) посттравматичні стресові розлади;

3) когнітивні порушення;

4) наявність чи відсутність особливих схильностей, необхідних для інструкторів, екзаменаторів, водіїв спеціального транспорту (швидка допомога, пожежний автомобіль тощо) і професійних водіїв.

Як бачимо, дане положення не регулює докладні процедури психологічних та психофізіологічних досліджень, методів та інструментів, залишаючи за уповноваженими психологами вибір необхідного діагностичного інструментарію.

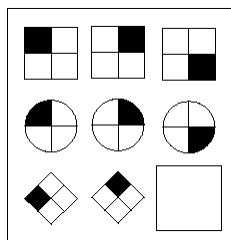
Розробкою наукових та прикладних проблем професійного відбору у сфері транспортної психології, в тому числі діагностичного інструментарію для психологічного та психофізіологічного обстеження, у Польщі займається Інститут автомобільного транспорту (департамент психології автомобільного транспорту) та Інститут морської і тропічної медицини (лабораторія психології праці). Інститутом автомобільного транспорту розроблено та опубліковано посібник "Методика психологічного обстеження водіїв" (Metodyka psychologicznych badań kierowców), який фактично є стандартом для використання у галузі транспортної психології.

У посібнику докладно описана методологія для обстеження різних категорій: водіїв, які управляли автомобілем у нетверезому стані, інструкторів і екзаменаторів, водіїв спеціального транспорту, професійних водіїв окремих категорій. Також у посібнику наведені рекомендовані тестові методики для визначення тих чи інших параметрів (мислення, уваги, часу реакції тощо).

Наприклад, для вивчення особистісних рис доцільно використовувати тест Айзенка (EPQ-R), тест "Велика п'ятірка" (NEO-PR), шкала тривоги Тейлор, тест Баса-Дарки або інший тест, залежно від конкретної ситуації та причини тестування. Спеціалізовані тести використовуються, наприклад, для скринінгу проблем з алкоголем чи алкогольної

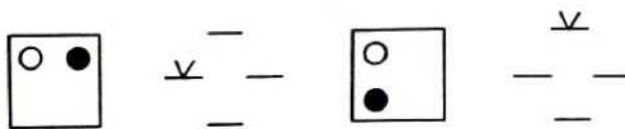
залежності, діагностики схильності до ризикованої чи агресивної поведінки на дорозі. Також психолог може визначати характерологічні особливості обстежуваного в процесі співбесіди.

Для визначення інтелектуальних здібностей рекомендується тест Равена. У тесті потрібно знайти логічний зв'язок між зображеними фігурами та призначити їм відповідний малюнок з іншого набору. Всього тест складається з п'яти серій, по 12 завдань у кожній, час виконання обмежений.

Для визначення рівня розвитку сприйняття і якостей уваги рекомендується, наприклад, використовувати тести "R-W", таблиці POPPELREUTERA, тест COUVE'GO.

Тест R-W призначений для перевірки швидкості і точності сприйняття. Тест складається з 96 квадратів, усередині яких є дві точки: біла і чорна. Завдання полягає у визначенні положення білої точки по відношенню до чорної: зверху, знизу, зліва чи справа. Час виконання обмежено 50 секундами. На малюнку показано два приклади квадратів тесту RW.

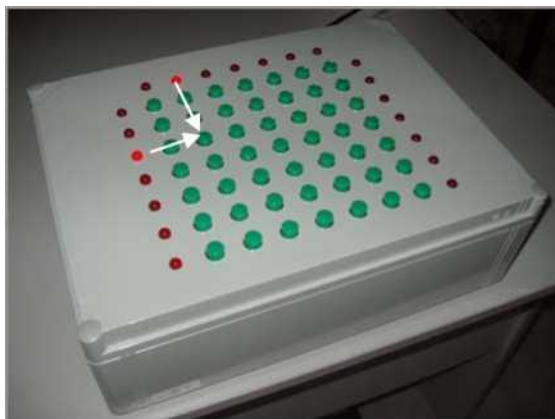

Тест Таблиці POPPELREUTERA - для перевірки концентрації і розподілу уваги.

Тест складається таблиці, на якій зображені 32 квадрати. У кожному квадраті посередині зображено число і номер квадрата в правому нижньому кутку. Завдання полягає у пошуку послідовних чисел, та фіксуванні номерів відповідних квадратів.

Тест COUVE'GO - оцінка пам'яті та концентрації уваги. На двох сторонах картки розташовані дві таблиці з тризначними числами. Завдання обстежуваного - знайти відповідні числа, за певними встановленими правилами.

Для оцінки зорово-моторної координації рекомендується Крос-тест, дослідження проводиться за допомогою спеціального пристрою. Завдання обстежуваного - якомога швидше натиснути на кнопку, розташовану на перетині ліній, проведеної уявно від двох одночасно увімкнених світлодіодів: одного в горизонтальному, а іншого у вертикальному ряду.

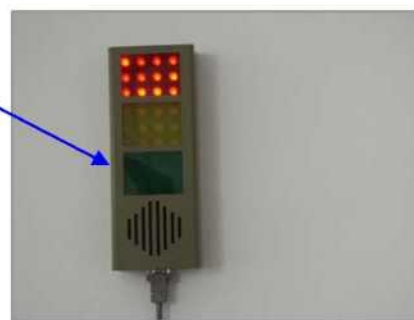

Пристрій для визначення зорово-моторної координації

Для оцінки часу реакції рекомендовано використання спеціальних пристроїв - мультиметра, варіометра або подібних.

semafor emitujący sygnały

Дослідження часу реакції за допомогою мультиметра.

Наприклад, за використанням мультиметра проводиться тест "Складна сенсомоторна реакція" для визначення часу та правильності реагування у складній ситуації. Обстежуваному пред'являються зорові подразники у вигляді сигналів світлофора та звуковий сигнал. На кожен тип сигналів необхідно реагувати специфічним чином: червоне світло - натиснути правою ногою на педаль; зелене світло - натиснути лівою ногою на педаль; жовте світло - не реагувати; звуковий сигнал - натиснути кнопку правою рукою.

Результати психологічного обстеження оцінюються в комплексі, отримані параметри тестів перераховуються психологом у стандартизовані та нормовані оцінки з метою досягнення порівнюваності та заносяться до карти (протоколу) психологічного обстеження.

За результатами проведеної співбесіди, тестового обстеження формується висновок про наявність чи відсутність психологічних протипоказань до керування і заповнюється за затвердженою формою "Психологічний висновок" (див. Додаток).

Якщо психолог виносить рішення про наявність психологічних протипоказань до водіння, він зобов'язаний негайно інформувати про це орган, відповідальний за видачу водійських посвідчень. Також психолог зобов'язаний негайно повідомити про це перевізника і транспортного інспектора провінції.

За даними досліджень, проведених у Варшаві в 1997-1998 роках, в середньому від 3% до 10% загальної кількості обстежених водіїв (залежно від особливостей професійної діяльності) виявлено протипоказання до виконання роботи в якості водія. А за даними досліджень, проведених Центральним інститутом охорони праці у 2012-2013 роках, водії, які були винуватцями аварій, порівняно з "безаварійними", характеризуються статистично достовірним зниженням рівня розвитку психологічних та психофізіологічних характеристик, зокрема таких, як стійкість, розподіл та переключення уваги, зорово-моторна координація, час та стійкість сенсомоторних реакцій. Водії, яких можна характеризувати як "безаварійних", відрізняються такими особистісними особливостями, як екстравертованість, емоційна стійкість, врівноваженість, зниження імпульсивності та агресивності.

Окрім недопущення до професійної діяльності осіб, які об'єктивно не можуть безпечно управляти транспортними засобами та характеризуються наявністю підвищеного ризику аварійності і травматизму, психологічне обстеження виконує ще одну важливу функцію - формування культури безпеки. При опитуванні 77,8% водіїв вказали на важливість самого процесу психологічного обстеження. Водії зазначають підвищення рівня відповідальності за поведінку на дорозі та зміни у власній поведінці, що позитивно впливають на безпеку дорожнього руху. Крім того, водії завдяки співпраці з транспортними психологами дізнаються про свої психологічні та психофізіологічні особливості в аспекті транспортної безпеки, усвідомлюють свої слабкі сторони, що призводить до більш

безпечного стилю водіння і додатково мотивує водіїв не допускати ризикованих ситуацій та більш ретельно дотримуватись правил дорожнього руху.

Прийняття нової редакції Закону "Про водіїв транспортних засобів" та застосування психологічних обстежень до більш широкого контингенту водіїв вже дало позитивні наслідки. Так, за даними статистики польської поліції, кількість дорожньо-транспортних пригод у 2013 році зменшилась порівняно з 2011 роком на 11%, а кількість загиблих - на 20% (<http://statystyka.policja.pl/download/20/137223/wypadkidrogowe2013.pdf>). Тому польське суспільство загалом підтримує необхідність психологічних обстежень водіїв. Наприклад, великі транспортні підприємства виділяють кошти для обстеження водіїв та підтримують діяльність психологічних лабораторій.

Вивчення досвіду поступового впровадження такої активної профілактичної технології, як психологічне тестування кандидатів у водії та водіїв у Польщі, є актуальним і для України.

Адже вкрай негативним є стан безпеки на наших дорогах, а за рівнем смертності від ДТП Україна займає п'яте місце в Європі. Згідно з офіційною статистикою, в аваріях на дорогах України щороку гине майже 5 тисяч і травмується біля 40 тисяч осіб, а причиною більше 90 % ДТП є "людський фактор". Окрім непоправних людських трагедій, такий стан призводить до значних матеріальних збитків. Так, за оцінками Всесвітнього банку, втрати української економіки щорічно досягають 5 мільярдів доларів США лише внаслідок травматизму і смертності постраждалих у ДТП. З урахуванням ресурсних втрат ця цифра сягає 18 мільярдів доларів США.

Передумови для впровадження технологій психофізіологічного тестування не лише водіїв, а й інших працівників, які залучаються до виконання робіт підвищеної небезпеки, в Україні існують уже більше 20 років. Так, ще 23 вересня 1994 року був введений в дію спільний наказ Міністерства охорони здоров'я та Держнаглядохоронпраці України за № 263/121 "Про затвердження Переліку робіт, де є потреби у професійному доборі" (зі змінами, внесеними наказом від 6 червня 1995 року № 102/85; зареєстровано в Мін'юсті 25.01.1995 р. № 18/554).

У пункті 9 цього наказу приведено перелік професійно важливих якостей, які необхідно досліджувати у осіб при допуску до "...робіт, пов'язаних з управлінням наземним, підземним, повітряним та водним транспортом". Таку вимогу закріпив Закон України "Про охорону праці", в третій частині статті 5 якого визначено, "До виконання робіт підвищеної небезпеки та тих, що потребують професійного добору, допускаються особи за наявності висновку психофізіологічної експертизи". На підставі вимог зазначених та інших нормативних актів в Україні поступово формується система кабінетів психофізіологічної експертизи працівників, які залучаються до виконання визначених Законом України "Про охорону праці" робіт. Так, у деяких областях України (Львівська, Сумська, Полтавська) психофізіологічна експертиза водіїв стає обов'язковою складовою медичних оглядів професійних водіїв.

На жаль, процес формування системи психофізіологічної експертизи є дуже повільним, в першу чергу, через постійне затягування з різних причин прийняття і затвердження установленим порядком відповідних нормативних актів.

Як висновок доцільно відзначити, що прискорення впровадження в Україні заходів психофізіологічної експертизи водіїв з урахуванням наведеного досвіду Польщі, а також інших країн, призведе до запобігання помилок водіїв при управлінні транспортними засобами і, як наслідок, - до значного зниження рівнів аварійності, травматизму і смертності на дорогах України. Поштовхом для прискорення впровадження заходів психофізіологічної експертизи водіїв повинно стати рішення Кабінету міністрів України щодо прийняття плану імплементації Директиви ЄС про посвідчення водія (директива 2006/126/ЄС).

ЗРАЗОК

.....
(печатка психологічної служби*)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИСНОВОК №

В результаті психологічного дослідження, проведеного на підставі ст. 82 абз. 1 п 1 літ. а, літ. б, літ. в, п. 2, п. 3, п. 4 літ. а, літ. б, літ. в, п. 5**) закону від 5 січня 2011 р. про водіїв транспортних засобів (В. З. 2014 р. поз.600)
у Пана/Пані

.....
(ім'я і прізвище)
ідентифікаційний номер (PESEL) (у разі його відсутності вказати назву та номер документу,
що посвідчує особу)
що проживає
(місцевість, вулиця, № дому та приміщення)

стверджую наявність/відсутність**) психологічних протипоказань до керування:
1) транспортними засобами з точки зору водійського посвідчення категорії:
а) [] AM, A1, A2, A, B1, B і B+E і T,
б) [] C1, C1+E, C, C+E, D1, D1+E, D і D+E,
2) [] права керування трамваєм **)

Термін дії психологічного висновку ***)

.....
(дата видачі) (інформація про уповноваженого психолога та його підпис *****)

УВАГА:

1. Обстежувана особа або суб'єкт, який видає направлення на дослідження, не згодний зі змістом психологічного висновку, може в строк 14 днів від дати отримання психологічного висновку, за посередництвом акредитованого психолога, який його видав, звернутися з проханням проведення повторного психологічного дослідження до центру медицини праці воєводства, за місцем проживання обстежуваної особи. **)
2. Психологічний висновок, виданий у порядку оскарження, є остаточним. **)

Пояснення:

*) Необхідно зазначити наступні дані:

- назва та адреса психологічної лабораторії,
- номер запису до реєстру психологічної лабораторії, про який мова в ст. с3 параграфа 1 пункту 1 закону від 5 січня 2011 р. про водіїв транспортних засобів, або до обліку одиниць, про який мова в ст. с6 параграфа 4 цього закону, а також позначення суб'єкта, що веде відповідний реєстр або облік.
- ідентифікаційний податковий номер (NIP) підприємця - якщо такий є.

**) Зайве викреслити.

***) Висновок виданий на період, про який мова в ст. 13 параграфу 1 пункту 2 також ст. 16 параграфу 3 закону від 5 січня 2011 р. про водіїв транспортних засобів

****) Необхідно зазначити:

- ім'я та прізвище уповноваженого психолога,
- номер запису до реєстру уповноважених психологів та позначення суб'єкта, що веде відповідний реєстр.